

A-31818₁₁

TARTU EESTI KIRJASTUS

Prof. V. RIDALA

PEATÜKKE
ÜLDHAIGUSÕPETUSEST

TARTU 1942

IA

28280

II. PEATÜKKE ÜLDHAIGUSÖPETUSEST.

Loomade elundite ja kehaosade talitlused ehk funktsioonid toimuvad loomulikus olukorras tööjaotuse põhimõttel, juhitud bioloogilistest seadustest. Looma organismis on igal elundil täita kindlad ülesanded selleks, et säilitada looma elu. Kui üksikelundid suudavad täita oma ülesandeid kokkukõlastatult, nii et looma eluavaldused toimuvad kõige soodsamalt looma elu püsimiseks ning seejuures avaldub looma hüvetunne, siis säärane loom on terve ning säärast organismi kokkukõlalist üldseisundit nimetatakse terviseks.

Loomade tervist võivad aga kahjustada väga mitmed asjaolud. On looma ühe või mitme elundi talitlused omaduselt või ulatuselt seevõrra kahjustatud, et ka teiste elundite talitlused kannatavad, häirub elunditevaheline kokkukõla ja kaob looma hüvetunne, siis säärane loom on haige ning säärast häiritud ja ebaharmonilist organismi seisundit nimetatakse haiguseks.

Haigused tekivad väga mitmetel põhjustel. Haigusepõhjused jagunevad otsesteks ja kaudseteks. Viimased tavaliselt ainult soodustavad haiguse tekkimist või arengut. Edasi jaotatakse haigusepõhjused väliseks ja seesmisteks. Esimesed paiknevad väljaspool looma organismi ja kahjustavad sealt looma, teised esinevad aga loomas endas.

Välised haigusepõhjused.

Välised haigusepõhjused rühmituvad järgmiselt.

1. Toitelised põhjused. Looma organism, koosnedes orgaanilistest ja anorgaanilistest ainetest, tarvitab oma eluavaldusteks alati nimetatud aineid, seepärast on vajalik loomulikuks elutegevuseks iga päev ka nende ainete juurdevool. Jääb kõnesolevate ainete juurdevool täiesti ära, siis on tegemist nälgu sega, on aga juurdevool puudulik, siis esineb ala-

2

71

82.0
701

toitumine. Nii nälgus kui ka alatoitumine kahjustavad elundite talitlust ning nõrgendavad kogu keha elujõudu, mis omakorda avalduvad mitmete haigusnähtudena. Ka liigtoitumine on looma organismile kahjulik, sest ta koormab seedeelundeid üleliia ning seetõttu põhjustab seedehäireid, liigset rasvumist või koguni rasvtõbe.

Kui loomadele antav sööt ei sisalda kõiki tarvilikke toiteaineid, siis on tegemist ühe külgselise toitmisega, mis võib jällegi põhjustada haiguste teket. Nii näit. võib eriti noorloomade hulgas põhjustada vitamiinide puudus raskeid haigusi, nagu rahhiiti, skorbuuti jt. Üldiselt nimetatakse vitamiinide puudusel tekkinud haigusi avitamiinosisideks.

Peale söögi ja joogi vajab looma organism oma elutegevuseks pidevalt hapniku juurdevoolu, mida ta tavaliselt saab hingamise teel. Hapniku ammutamist võivad takistada väga mitmed, nii välised kui ka seesmised asjaolud, millele omakorda järgnevad haiguslikud seisundid või koguni surm. Nii näit. kui hapniku vastuvõtmine on suurel määral või täiesti takistatud kas uppumisel, poomisel, võõrkeha sattumisel hingetorru või mõne muu sellelaadse olukorra tõttu, siis järgneb surm hapnikupuuduse ehk lämbumise tagajärjel. Samuti võib järgneda surm ka siis, kui sissehingataav õhk ei sisalda küllaldasel määral hapnikku, näit. sattumisel kitsasse, õhukindlasse ruumi, või kui õhus esineb mürgiseid gaase, nagu vingugaas, sõjagaasid või looduses tekkivad gaasid, nagu ammoniaak, soogaas jt.

Kui hapniku juurdevool looma organismi pole täiesti takistatud, vaid on puudulik, siis tekib hapnikupuuduse tagajärjel südame lihaskoe, maksa ja neerude väärastus, mis avaldub mitmete haigusnähtudena ja võib lühema või pikema aja jooksul põhjustada surma.

2. Mehhaanilised põhjused. Loomade elundeid või kehaosi võivad väga mitmel teel vigastada terariistad või muud teravad või nürid esemed. Edasi võib mehhaaniliste asjaolude tõttu aset leida elundite või kehaosade pigistumine, liigvenitus, põrutus, asukoha muutus, või kui on tegemist valendikku omavate (õõnsate) elundite või kehaosadega, siis võib toimuda osaline või täielik valendiku sulgumine.

Relvad, terariistad ja muud teravad esemed võivad põhjustada mitmesuguse ulatusega ja erineva kujuga haavu. Nürid esemed võivad tekitada muljumisi, kriimustusi, luumurde jne.

Tuleb vahet teha haava ja haavandi vahel. Väliselt nad sarnanevad üksteisega, sest mõlemal korral esineb vähemalt naha või limas-

kesta tõsisem sidusushäire ehk vigastus. Kuid vahe seisab selles, et haav tekib mehhaanilisest vigastusest mingi esemega, kuna haavand tuleneb vastavas kohas toimuvast kudede laostusest seoses mingi haigusprotsessiga, näit. põletikuga.

Pigistamisel, näit. sõidukife alla jäämisel, võivad tekkida looma elundites või kehaosades kergemad või raskemad vigastused, mis võivad põhjustada kas otsest surma või haiguslikke seisundeid, mis omakorda kas paranevad või, kui nendega kaasuvad **t ü s i s t u s e d** ehk **k o m p l i k a t s i o o n i d**, võivad pärast lühema- või pikemaajalist põdemist põhjustada looma surma.

Liigvenitus võib põhjustada näit. lihaste või kõõluste väljavenimisi või rebendeid. Järsud liigutused võivad soodustada või põhjustada sooltekeerdude (eriti hobusel), liigeste nihestuste ja muude haiguslike kudede seisundite tekkimist.

Söödaosad või võõrkehad võivad söögitoru või sooltevalendiku kas osaliselt või täielikult sulgeda. Sellele tavaliselt järgnevad omakorda haiguslikud seisundid, mis arstiabi mittekasutamisel enamasti lõpevad looma surmaga.

Põrutuste ehk **kontusioonide** puhul on harilikult looma nahk terve, kuid sügavamal asetsevais elundites või kehaosades võib esineda silmaga nähtavaid kahjustusi, nagu luumurde, verevalumeid jne. Tehakse vahet **põrutuse** ja **vapustuse** vahel. Vapustuse ehk komotsiooni puhul ei esine vastandina põrutusele silmaga nähtavaid muutusi. Vapustus esineb peamiselt pea- ja seljaajus ning tõenäoselt tekivad seejuures ainult molekulaarsed muutused, mida pole võimalik näha isegi mikroskoobi abil, kuid sellele vaatamata võivad nad põhjustada surma.

3. Keemilised põhjused. Aineid, mis keemilisel teel looma organismi kahjustavad, nimetatakse **mürkideks** ning nende sattumist organismi ja seal avalduvat toimet nimetatakse **mürgistuseks**. Mürgistuse raskekujulisus sõltub eelkõige sellest, missuguse ainega on tegemist, sest üks aine on rohkem, teine vähem mürgine, kuid suure tähtsusega on seejuures ka aine hulk ja kontsentratsioon. Nii näit. nõrgad happed või leelised pole teatud kehaosadele üldse ohtlikud, kuid kanged happed ja leelised on väga kahjulikud.

Mürkained jaotatakse, vastavalt nende toimele ja kohale, kus nad organismis peamisi muutusi põhjustavad, nelja järgmisse rühma:

a) Söövitavad ehk korrosiivsed ja kohalikult ärritavalt toimivad mürgid. Sellesse rühma kuuluvad eelkõige kanged

leelised ja happed. Nad tekitavad raskeid söövitumusmuutusi neis kehaosades, mis otseselt nendega kokku puutuvad. Kui näit. loom lakub seebikivi või võtab suhu seebikivilahust või mingit kanget hapet, siis tekivad rasked söövitumusmuutused suu- ja keelelimaskestas ja koguni sügavamal asetsevates kudedes. Neelatakse aga nimetatud aineid suust alla, siis esinevad samalaadsed muutused ka söögitorus ja maos, raskematel juhtudel isegi sooltes.

Samasse rühma kuuluvad ka mitmed raskemetallide soolad, nagu elavhõbedasoolad, tsinkvitriol jt. Samuti kuuluvad sellesse rühma madude mürgid, mesilaste, herilaste ning mitmete teiste putukate kui ka mõnede taimede (näsiiniin, krooton jt.) mürgid.

b) Tülbkoe ehk parenhüümi mürgid. Need mürgid kahjustavad organismi sattudes enamasti juba otsesel kokkupuutumisel kudesid, nagu mao- või soolelimaskesta, kuid peale selle imenduvad nad verre ja jõuavad tähtsatesse siseelunditesse, nagu süda, maks, neerud, pea- ja seljaaju. Ühes või mitmes loendatud elundis põhjustavad nad peamiselt ainevahetuse kahjustuse tõttu väärustusnähtusi, mis omakorda avalduvad mitmetes tervisehäiretes ja lõpevad sagedasti looma surmaga. Sääraste mürkidenähtused toimivad fosfor, arseen, sublimaas, kroomhape, seetina, strühniin, kantaridiin jt.

c) Vere mürgid. Sellesse rühma kuuluvad mürgid, mis kahjustavad peamiselt verepunaliblesid ja häirivad seetõttu organismi hapniku ainevahetust. Säärased mürgid on valgustusgaas, väävelvesinik, sinihape, tsüaankaalium, karboolhape jt.

d) Närvimürgid. Need mürgid avaldavad oma toimet peamiselt närvisüsteemile. Nad kas suurendavad (näit. strühniin) või vähendavad (näit. eeter, kloroform, morfiin jt.) erguotste või ganglionirakkude ärrituvust. Üks ja sama mürk võib erkudele toimida esmalt erutavalt, kuid hiljemini võib põhjustada halvatust.

Isemürgistuseks ehk autointoksikatsiooniks nimetatakse mürgistust, kus loom on mürgistunud ainetega, mis on tekkinud temas endas. Näit. sooltekeerdude puhul imenduvad mürgised laguproduktid verre ning põhjustavad raskeid haiguslikke seisundeid, millele varsti järgneb surm.

4. Füüsikalised põhjused. Sellesse väliste haigusepõhjuste rühma kuuluvad temperatuur, päikese-, röntgeni- ja raadiumikiired, elekter, õhurõhk jt.

Soojaverestel loomadel on võime teataval määral reguleerida oma kehasoojust. On aga keskkond, kuhu loom on sattunud, liiga kuum, siis

ei suuda looma organism enam kehasoojust reguleerida, vaid see tõuseb üle loomuliku piiri. Selle keha liigsoojenemisega kaasub rida haigusnähte, nagu hingeldus, higistus ja muutused veres. Neile nähtudele võib järgneda looma surm kas südamehalvatusest või hingamise seismajäämisest. Säärast keha liigsoojenemisest arenevat haiguslikku seisundit nimetatakse k u u m a r a b a n d u s e k s.

Puutub looma mingi kehaosa kokku kõrgetemperatuurilise vahendiga, näit. tulise rauaga, keeva veega, tulega jne., siis võivad tekkida vastavas kehaosas mitmesuguse tugevusega kahjustused, mida nimetatakse p õ l e t u s e k s. Kahjustuste tugevus põletuse korral sõltub peamiselt kolmest tegurist: a) põletust tekitava temperatuuri kõrgusest, b) ajast, kui kaua kõrge temperatuur toimib, ja c) kudede vastupidavusest. Nii näit. lühiaegsel toimel põhjustab 40—60° C temperatuur või pikemaajalisel toimel 30—40° C temperatuur ainult vastavas kehaosas liigveresust ja sellest tulenevat punetust. 60—80° C temperatuur tekitab põletuse, kus peale punetuse esinevad veel villid (põletusvillid). Üle 80° C ulatava temperatuuri toimel tekivad korbad ja võib aset leida kahjustatavate kudede söestumine.

Põletus põhjustab looma surma, kui umbes $\frac{1}{3}$ kogu loomanahast on kahjustatud, kuid mõned loomad surevad isegi juba siis, kui nende keha välispinnast $\frac{1}{4}$ või veelgi vähem on põletuse tagajärjel kannatanud. Surma põhjuseks põletuse korral on isemürgistus. Nimelt tekib põlenud kudedes mürgiseid valgulaguprodukte, mis imenduvad verre ja põhjustavadki isemürgistust.

Samuti nagu kõrge temperatuur, võib ka madal temperatuur looma organismile kahjulikuks osutada. Kui kogu keha või üksikute kehaosade jähinemisest madala välistemperatuuri tagajärjel sugenevad haiguslikud seisundid kas siseelundites, närvides, lihastes, liigestes või teistes kehaosades, siis räägitakse k ü l m e t u s e s t. Vanasti omistati külmetusele suurt tähtsust haiguste otsese põhjusena, kuid aja jooksul on selgunud, et külmetus on harva otseseks haigusepõhjuseks, küll aga soodustab ta sagedasti haiguste tekkimist teistel põhjustel. Nii näit. võib jahedas keskkonnas viibimisel looma kehasoojus langeda. Kehasoojuse langus võib aga nõrgestada üht või teist kehaosa seevõrra, et ta ei suuda enam end küllaldaselt kaitseda kahjustavate tegurite, näit. pisikute vastu. Selle tagajärjeks on vastava kehaosa või koguni kogu organismi haigustumine.

Kui soojavereste loomade kehasoojus langeb alla +30° C, siis võib see juba otseselt looma surma põhjustada. Erandi ses suhtes moodustavad taliuinakut magavad loomad, neil võib taliuinakus olles kehasoojus langeda kuni mõne kraadi võrra üle nulli, ilma et nende elu oleks ohustatud.

Langeb soojus soojaverese looma mõnes kehaosas alla 0° , siis tekib seal kudede jäätumine ehk külmumine. Ülessulamisel need koed kärбуvad ja lagunevad, mis omakorda põhjustavad visalt paranevaid haiguslikke seisundeid.

Päikesekiired võivad nahas tekitada teatud määral samalaadseid muutusi kui põletus, eriti siis, kui loom pole harjunud tugeva päikesevalgusega, näit. kui tuua loom suvel pimedavõitu laudast järsku päikesepaisesse ja jätta sinna esmakordselt mitmeks tunniks. Harjutatakse aga looma tugeva päikesevalgusega pikkamööda, siis ei ole päikesekiirte ohtlikkus suur.

Peale nahas tekkivate muutuste võivad päikesekiired kahjustada ka sügavamal asetsevaid kudesid. Säärasest haiguslikust seisundist on nimetada päikesepestet, mis tekib päikesekiirte otsesest toimest pähe, mitte aga keha üldisest liigsoojenemisest, nagu seda mõnikord ekslikult arvatakse. Päikesepeste puhul tekib eelkõige peaju ja ta kelmete liigveresus. Sellega kaasuvad rasked ajutalitlushäired, mis võivad põhjustada vastava indiviidi raskekujulist haiguslikku seisundit või koguni surma.

Samuti nagu liigne päikesevalgus, on looma organismile kahjulik ka päikesevalguse puudulikkus. Nii võib loomadel valgusvaestes ruumides pikemaajalisel viibimisel sugeneda mitmeid haigusi ja organismi üldise nõrgenemise tõttu tekib soodsaid võimalusi paljude haiguste arenguks. Seepärast tuleb eriti hoolitseda selle eest, et laudad oleksid peale muu ka valgusrikkad.

Tingimata tarvilikud on kehale päikesekiirtest silmale nähtamatud ultravioletsed kiired, mis avaldavad tugevat toimet looma keha elutegevusele. Et ultravioletsetel kiirtel on suur tähtsus loomulikus elutegevuses, seepärast tekitataksegi neid kunstlikult ja kasutatakse kunstliku kõrguspäikesena nii inimeste kui ka loomade ravi otstarbel.

Röntgeni- ja raadiumikiired võivad raskesti kahjustada keharakke ja -kudesid, eriti aga neid rakke, mis on paljunemisel, nagu sugurakud, looterakud jt. Mainitud omaduse tõttu kasutatakse ka neid kiiri ravi otstarbel, näit. kasvajate hävitamiseks.

Tugev elektrivool ja pikne purustavad ning põletavad kudesid, põhjustades seetõttu sagedasti looma surma.

Järsk õhurõhu muutus, eriti üleminek kõrgema õhurõhuga keskkonnast madalama õhurõhuga keskkonda, on väga eluohtlik. Kuid tegelikult ei ole sel asjaolul loomade suhtes suurt tähtsust, sest et nad ainult harukordsetel juhtudel võivad sattuda säärasesse olukorda.

5. **Bioloogilised põhjused.** Sellesse rühma kuuluvad need pisikud ja nugilised ehk parasiidid, kes võivad loomadel põhjustada mitmeid tõbesid ja haigusi. Nii pisikud kui ka nugilised on ohtlikumaid haigusepõhjusi seetõttu, et nad tekitavad nakkushaigusi, s. o. haigusi, mis otseselt või kaudselt ühelt loomalt teisele kanduvad. Nad enamasti põhjustavad rohkearvulisi haigustumisi ja osa neist on taudide ning epideemiade põhjustajaiks. Peale selle on nende tekitatud haigused enamikus raskekujulised ja lõpevad sageli surmaga. Ka ärahoidmine pisikute ja nugiliste tekitatud haigustest on, võrreldes teistel põhjustel tekkinud haigustega, märksa raskem, eriti seetõttu, et pisikud, mõned nugilised ja nugiliste munad on silmale nähtamatud. See asjaolu soodustab suurel määral nende levikut.

Seesmised haigusepõhjused.

Seesmised haigusepõhjused võivad olla kas iseseisvalt haiguste põhjustajaiks või nad loovad soodsaid võimalusi ja aitavad kaasa haiguste tekkimiseks välistegurite tagajärjel. Seesmised haigusepõhjused rühmitatakse järgmiselt.

1. **Eelsoodumus.** Eelsoodumuseks ehk dispositiooniks nimetatakse loomas endas tekkivaid seisundeid, mis võimaldavad haigustel puhkeda väliste põhjuste tagajärjel. Alljärgnevalt olgu mainitud ainult tähtsamaid eelsoodumusi.

Olulist osa paljude haiguste tekkimisel omab looma toitumus ehk toitmisest sugenev kehaseisund. Nii haigustuvad nälginud või alatoidetud loomad märksa sagedamini ja raskemini mitmesugustel välistel põhjustel kui hästitoidetud loomad. Ka ühekülgne toitmine, eriti vitamiinide puudus, võib peale vastavate haiguste põhjustamise soodustada veel mitmete haiguste tekkimist. Eelkõige soodustab puudulik toitmine pisikute tekitatud haiguste tekkimist ja on sagedasti sääraсте haiguste raskekujulise kulu üheks põhjuseks. Kuid mitte üksnes puudulik toitmine, vaid ka liigtoitmine ja selle tagajärjel toimunud liigne rasvumine soodustavad sagedasti haiguste tekkimist ja võivad mõjustada haiguse kulgu isegi niivõrra, et loom vastavasse haigusse sureb.

Ka eluiga on rohkearvulistel juhtudel eelsoodumuseks haiguste tekkimisel. Nii näit. haigustuvad paljudesse parasitaarhaigusse ainult

noorloomad või noorloomad haigustuvad märksa raskekujulisemalt kui täiskasvanud. Samuti esineb mitmeid pisikute tekitatud ja muudel põhjustel tekkivaid haigusi, mis esinevad kas ainult või peamiselt noorloomadel, nagu imikute mädaroiiskveresus, koerte katk, tallede halvatus, rahhiit jt. Kuid on ka haigusi, mis esinevad loomadel peamiselt kesk- või vanemas eas, näit. pikaldane kopsupuhitus ehk rinnutus esineb harva alla 5-aastastel, sagedasti aga vanadel hobustel, tupeväljalangemine esineb vanematel, korduvalt poeginud lehmadel, melanosarkoome (pahaloomused kasvavad — nn. mustkasvajad) esineb vanematel ebakimlitel hobustel saba-juure ümbruses, jne.

Kehaline ülepingutus või üliväsimus võivad juba otseselt loomadel haigusi põhjustada, kuid nad võivad soodustada ka mitmete haiguste tekkimist, sest et kurnatud loomakeha vastupanuvõime välistele haigusepõhjustele on tunduvalt nõrgenenud. Ka olemasolevate haiguste kulg võib märksa raskeneda ülepingutuse või üliväsimuse tagajärjel. Seepärast tuleb haiguste vältimiseks hoiduda loomade kurnamisest ja hoolitsemise igakülgsest loomade korralikkude pidamistingimuste eest.

Haiguste tekkimiseks võivad eelsoodumustena mõjuda ka põetavad haigused. Näit. hobustel võib kopsutorude põletik suurel määral soodustada kopsupuhituse ehk rinnutuse tekkimist, maopõletikud võivad soodustada soolhappeproduktiooni vähenemise tõttu mitmete, pisikute tekitatud haiguste puhkemist, kuna muide soolhappe vastavad pisikud hävitab või nõrgestab, maksa rasvumine või rasvväärastus võib soodustada, eriti kanadel, maksa purunemist, jne. Samuti võivad ka põetud haigused soodustada haiguste tekkimist, sest et haiguste põdemine juba üldiselt nõrgestab organismi ja haiguste paranedes sageli kehaosad ei tervistu täielikult. Need mittetäielikud tervistunud kehaosad on nõrkadeks kohtadeks organismis ja võivad olla haiguslikkude seisundite soodustajaks või isegi põhjustajaks.

2. Ohustumatus. Ohustumatus ehk immuunsus on organismi omadus, mis kaitseb teda haigusttekitavate pisikute kahjustava toime vastu. Kui mingi loom või loomaliik ei haigustu ühte või teise nakkushaigusse, ilma et nad seda haigust kunagi varemini oleksid põdenud, siis räägitakse vastavate loomade loomulikust ehk kaasaasündinud ohustumatusest. Näit. ei haigustu sigade katku teised loomad peale sigade, tatitaudi ei haigustu veised jne. Kui ainult mõned loomad vastavas loomaliigis ei haigustu üldse ühte või teise nakkushaigusse, siis esineb neil isikupärane ehk individuaalne ohustumatus. Omandatud ehk akvireeritud ohustumatusega on tegemist

siis, kui pärast nakkushaiguse põdemist organism omab kas ajutist või püsivat ohustumatust põetud nakkushaiguse suhtes. Näit. sigade punataudi põdenud sead ei haigustu tavaliselt enam teiskordselt sellesse haigusse, suu- ja sõrataudi põdenud loomad ei haigustu enamikus teiskordselt enne 1 aastat jne. Kui ohustumatus on tekkinud haiguse läbipõdemise või vastavate nõrgestatud või surmatud pisikute viimise tagajärjel organismi, siis räägitakse aktiivsest immuunsusest, sest et ohustumatuse tekkimiseks on organism aktiivselt tegev, moodustades ise mitmesuguseid vastukehi. Kui aga loom või inimene saab ohustumatuse sel teel, et talle süstitakse mõne teise immuniseeritud elusolendi vereseerumit, siis on tegemist passiivse ohustumatusega; seejuures saab organism süstitava seerumiga valmis kaitsekehad, ilma et ta nende valmistamiseks ise tegev oleks. Nii aktiivselt kui ka passiivselt omandatud ohustumatus suudab tavaliselt kaitseda organismi ainult harilikes tingimuses.

Teatava nakkushaiguse põdemine või vastavate nõrgestatud pisikute või nende mürkide organismi viimine põhjustab organismis spetsiifilise ohustumatuse, mis kaitseb ainult sama haiguse vastu. Näit. sigade punataudi põdemine tekitab ohustumatust ainult sigade punataudi vastu jne. Mitmete ainete, nagu loomulik vereseerum, valgud, piim jt., süstimine võib organismis põhjustada ohustumatust mitmete nakkushaiguste vastu. Säärast organismi vastupanuvõimet nimetatakse mittespetsiifiliseks ohustumatuseks.

3. Pärilikkus. Inimese kui ka loomade kehalised ja vaimsed omadused on enamikus pärilikud. Seetõttu esineb järglastel väiksemal või suuremal määral samu häid ja halbu omadusi, mis on vanematelgi.

Pärilikkude omaduste alged esinevad juba emas- ja isas-sugurakkudes, seepärast ongi võimalik kõigi nende omaduste edasikandumine vanematelt järglastele.

Ka mitmed haiguslikud seisundid ja omadused, mis võivad soodustada haiguste tekkimist, on pärilikud. Neist olgu alljärgnevalt esitatud näiteina koduloomadel järgmisi. Hobusel: kõrivilistamine; täiskabjad (mitte alati); kaasasündinud kae; puudulik nägemine, mis põhjustab ebatavalist kartlikkust; peitmunandisus; kubemesong; perusus (mitte alati); tigidus jm. Veisel: kõverreesus, rennkintslus, karvakadu kuklatagusel koos lõikehammaste kõverdumisega, längsabasus, värvisetus ehk albinism jt. Seal: suulae-lõhe, kubeme- ja munandisong, peitmunandisus, liigvarbasus jt. Lambal: suulae-lõhe, alalõua moondumine, liigvarbasus, peit-

munandisus jt. Kitsel: kusitilõhe, alalõua moondu mine, peitmunandisus jt. Koeral: langetõbi, karvutus, silmalaugude sissepõordumine jt. Kassil: kõõrdsilmsus, karvutus, jänese mokk jt.

Paljud pärilikkudest haiguslikkudest seisunditest ja omadustest, mis võivad soodustada haiguste tekkimist, on nähtavad juba looma sündides, muist võivad aga ilm neda hilisemas eas.

M a n d u m i s e k s ehk d e g e n e r a t s i o o n i k s nimetatakse nähtust, kui mingi loomaliigi või -tõu kehalised ja muud omadused põlvest põlve halvenevad pärilikul teel seevõrra, et lõpuks see loomaliik või -tõug välja sureb. M a n d u j a k s ehk d e g e n e r a n d i k s kutsutakse elusolendit, kes omaduste suhtes pärilikul teel on muutunud alaväärtuslikuks.

4. **Konstitutsioon.** Konstitutsiooniks ehk põhilaadiks nimetatakse haigusõpetuses keha ehituse ja talitluse omapära, mis on pärilikult edasi antav ning mida ei muuda välised mõjustused.

Keha üldise kaju ja tugevuse konstitutsiooni kutsutakse keha v ä l i s l a a d i k s ehk h a a b i t u s e k s. Loomade kehavälislaad on juba ühe loomaliigi piirides väga erinev, eriti kui võrrelda eri tõuge omavahel.

Tervishoiulisest seisukohast tehakse vahet nõrga, jõuetu, ebakorrapärase, tugeva, korrapärase jt. kehavälislaadide vahel. Nõrk, jõuetu ja ebakorrapärane kehaehitus on eelsoodumuseks paljudele haigustele.

Ka loomakasvatusest eristatakse mitmeid loomade kehavälislaadi tüüpe. Näit. silmas pidades toodangut, räägitakse veiste puhul piimatüübist, nuumtüübist jne. Piimatüüpi kuuluvad säärased lehmad, kellel on võime vastava kehaehituse ja talitluse tõttu anda rohkesti piima. Nuumtüüpi loomadel esineb aga kaldumus lihavnemiseks. Kuid säärase keha ehitusest ja talitlusest olenevate kasulikkude omaduste kõrval, eriti kui nad on liiga ühekülgselt välja arenenud, võivad ilm neda mittedesootivad asjaolud. Näit. head piimalehmad on suhteliselt haigustele rohkem vastuvõtlikud kui väiksema piimatoodanguga lehmad. Et headel piimalehmadel kasutatakse suur osa energiat ainult piimaproduktseerimiseks, siis seetõttu võib osutada mitmete kehaosade varustamine puudulikuks, mis omakorda nõrgestab organismi ja vähendab ta vastupanuvõimet välistele haigusepõhjustele.

Samuti nagu üldine kehakonstitutsioon on sageli ka üksikelundite konstitutsioon väga erinev. See avaldub peale muu ka haiguste tekkimisel, kus selgub, et üks või teine kehaosa on ühtedel loomadel palju nõrgema ehitusega ja väiksema vastupanuvõimega haigusepõhjustele

kui teistel. Nii näit. mõnedel loomadel tekib kopsutuberkuloos märksa kergemini kui teistel, täiskapjadega hobustel esineb mitmeid haigusi palju sagedamini kapjades kui hobustel, kelledel kapjade kuju on loomulik, nohitõbi esineb mõnedel seatõugudel sagedamini kui teistel jne.

Kehavälislaad ja üksikelundite konstitutsioon võib ka ühel ja samal loomal olla tunduvalt erinev. Nii võib nõrga üldkehaehitusega loom omada tugeva konstitutsiooniga siseelundeid, või tugeva kehavälislaadiga loom isegi väga nõrga konstitutsiooniga siseelundeid.

Konstitutsiooniveaks nimetatakse seisundit, kui mingi kehaosa ehituse või talitluse konstitutsioon on loomulikest piirest tunduvalt kõrvale kaldunud.

Haiguslikku seisundit, mis tekib konstitutsiooni tagajärjel, kutsutakse konstitutsionaalseks haiguseks.

Haiguste jaotus tekke, vältuse ja ulatuse järgi.

Teke. Tekke suhtes jaotatakse haigused kolme järgmisse rühma: pärilikud, kaasasündinud ja omandatud haigused.

1) Pärilikud ehk hereditaarsed haigused, nagu juba eespool mainitud, on säärased, mis kanduvad pärilikul teel vanematelt järglastele.

2) Kaasasündinud ehk kongenitaalsed haigused on seesugused, mis tekivad vastavas olendis tema lootelise arengu eas. Põeb näit. tiine loom mingit nakkushaigust, siis võivad vastavad haigusetektajad tungida lootekestadesse ja sealt edasi siirduda loodete veresoontesse ning tekitada loodetel vastavat nakkushaigust. Sääraselt võivad looted haigustuda brutselloosi, tuberkuloosi jne. Seejuures saavad ka lootekestad või looted ise mõnikord niivõrra kahjustada, et nende edasine areng emahis pole võimalik, vaid leiab aset enneaegne ehk nurisünnitus. Kuid mitte üksnes nakkushaigused ei tarvitse olla kaasasündinud, vaid ka mitmetel muudel põhjustel võivad tekkida haiguslikud seisundid loodete arenemisel. Näit. kaunis sagedasti võib lootel mõni kehaosa vigaseks kujuneda või hoopis arenemata jääda, kui nabaväät neile ebaloomuliku asetuse tõttu peale rõhub.

3) Omandatud ehk akvireeritud haigusteks nimetatakse kõiki neid haigusi, mis tekivad olendil peale tema sündimist.

Vältus. Vältuse poolest rühmitatakse haigused ägedaiks, alaägedaiks ja pikaldasteks.

1) Ägedad ehk akuutsed haigused vältavad mõnest tunnist 2—3 nädalani.

2) Alaägedate ehk subakuutsete haiguste vältus on umbes 3—6 nädalat.

3) Pikaldased ehk kroonilised haigused vältavad nädalaid, kuusid või isegi aastaid.

Haiguste rühmitamisel vältuse järgi pole ainuüksi mõõtuandev aeg, vaid ka haiguse kulg, haigusnähtude ja tekitatud muutuste iseloom. Ägedate haiguste puhul on enamasti haigusnähud selgemini välja kujunenud kui pikaldaste haiguste puhul. Näit. ägedate haiguste korral on tavaliselt valutunne suurem, palavik on märksa kõrgem jne. Haigus-
tunud kehaosade muutused ägedate ja pikaldaste haiguste puhul on juba palja silmaga vaadates tunduvalt erinevad, eriti on aga võimalik kindlat vahet teha mikroskoobilise uurimise abil, kas vastavas kehaosas esineb äge või pikaldane haigus. Haiguse pikaldust iseloomustavate muutuste kujunemiseks on vaja märksa rohkem aega kui muutuste tekkimiseks, mis esinevad ägedate haiguste korral.

Alaägedatel haigustel esineb osalt ägedate ja osalt pikaldaste haiguste tunnuseid. Nad esinevad harvemini iseseisvate haigustena, kuna sagedamini nad on kas ägedate haiguste lõppjärguks või pikaldasteks haigusteks ülemineamise järguks.

Mitmed haigused esinevad ainult ägedatena, näit. marutaud, suu- ja sõrataud, põrnataud hobustel, veistel ja lammastel, koerte katk jt. Muist haigusi aga kulgevad tavaliselt ainult pikaldastena, näit. tuberkuloos, brutselloos, kiirikseentõbi jt. Peale selle esineb haigusi, mis on ägedad, kuid nad võivad hiljemini, kui loom ei sure ega tervistu, muutuda alaägedaiks ja lõppeks pikaldasteks, näit. sigade punataud, paratüüfus sigadel jt.

Haiguse ägenemisest ehk eksatserbatsioonist räägitakse siis, kui äge haigus on juba muutunud pikaldaseks, kuid järsku tekivad uuesti ägedad nähud.

Ulatus. Ulatuselt tehakse vahet paiksete ja üldiste haiguste vahel.

1) Paikse, kohaliku ehk lokaalse haigusega on tegemist siis, kui haiguslikud muutused ja nähud esinevad ainult piiratud ühes elundis või kehaosas, näit. rinnamuhk ja pätk hobustel, põlvemuhk veistel, väiksemad haavad jne. Haavade kaudu võib aga tungida organismi

mitmesuguseid haigusttekitavaid pisikuid, mis võivad põhjustada üldist haigustumist.

2) Üldiseks nimetatakse säärast haigust, mille puhul on tavaliselt haigustunud mitu elundit või kehaosa ja esineb üldisi haigusnähte, nagu palavik, halb enesetunne jne.

Haiguste levimisviisid kehas.

Haigused võivad algkoldest levida keha lähematesse ja kaugematesse osadesse kas pidevalt, puutumisi, vere- ja mahlasoonte või närvide kaudu.

1) Pidevalt levib haigus siis, kui vastavad muutused ja nähud tungivad vahenditult edasi ümbritsevasse kudedesse.

2) Puutumisi levikust räägitakse neil juhtudel, kui haigus kandub kokkupuutumisel haigest kehaosast tervesse kehaossa. Nii näit. võivad põletikud kopsudest levida puutumisi rinnakelmele, põletikud sooltest, emakast või teistest siseelunditest kõhukelmele jne.

3) Vere- ja mahlasoonte kaudu levivad sagedasti pisikute tekitatud haigused. Pääsevad haigusttekitavad pisikud veresoone seina kahjustuse tõttu verre, siis on see väga ohtlik, sest et veri kannab pisikuid ja nende mürke kogu kehasse laiali. Veres ringlevad pisikud võivad peatuma jääda ühte või teise kehaossa ning põhjustada seal haiguse tekkimist, pisikute mürgid võivad aga kahjustada elundite, eriti aju ja südame tegevust.

Seisundit, mil pisikud esinevad veres, nimetatakse pisikute veresuseks ehk bakterieemiaks. Kui mingis kehaosas esinevast mädapõletikukoldest siirduvad verre pisikud ja need jäävad peatuma ühte või teise kehaossa ning tekitavad seal jälle mädapõletikku, siis nimetatakse seda mädaveresuseks ehk püeemiaks.

Veremürgistuseks, sepsiseks ehk septitseemiaks laiemas mõttes nimetatakse keha üldist haigustumist põletiku- või roiskkärbuskoldeist verre sattunud mäda- või roisupisikute või nende mürkide tagajärjel. Roiskveresusest ehk sepsisest ehk septitseemiast kitsamas mõttes räägitakse siis, kui roisupisikud või nende mürgid on verre sattunud roiskkärbuskoldeist.

Samuti nagu veresoonte kaudu võivad haigusttekitavad pisikud levida kehas ka mahlasooni mööda. Seejuures võivad haiguslikud seisundid tekkida eelkõige mahlasõlmedes ja mahlasoontes endis, kuid koos mahlagaga võivad pisikud sattuda ka vereringesse ja sealt siis juba laiali kanduda kogu kehasse.

Ka pahaloomuste kasvajate rakud võivad tungida vere- või mahla- soontesse, sealt kanduvad nad koos vere või mahлага edasi ja jäävad lõpuks tavaliselt ühe või teise kehaosa juussoontesse peatuma, kus nad paljunevad ning uusi kasvajaid moodustavad.

Siirdeiks ehk metastaasideks nimetatakse uusi haigus- koldeid, mis on tekkinud haiguse algkoldest sinna vere või mahлага kan- tud pisikute või kasvajate rakkude tagajärjel.

4) Mõned haigused levivad närvide kaudu. Kui näit. maru- taudi nakatusmürk on sattunud haavadesse, siis sealt, kui arstiabi ei tarvitata või see jääb hiljaks, leiab ta tavaliselt närvide kaudu tee kesk- närvikavasse, eriti peaajju. Kesknärvikavas tekitab nakatusmürk muutusi, milledele omakorda järgneb marutaudi puhul täheldatavate haigusnä- tude esinemine.

Haiguste lõppemine.

Haigused lõpevad kas täieliku tervistumisega, mittetäieliku parane- misega või surmaga.

1) Täielikust tervistumisest räägitakse siis, kui kõik haiguse puhul esinenud muutused kehaosades paranevad jälgi jätmata ning seejuures kehaosad saavad tagasi endise loomuliku talitlusvõime. Säärast täielikku paranemist ehk tervesse seisundisse taastumist nimeta- takse ka ennistuseks.

2) Mittetäieliku paranemisega on tegemist neil juhtu- del, kui haigusprotsess ise on täiesti lõppenud, kuid järele on jäänud muutused, mis suuremal või väiksemal määral tõkestavad elundite või kehaosade loomulikku talitlust. Mittetäielikult paranenud kehaosad on nõrkadeks kohtadeks organismis, sest nad võivad juba ise põhjustada tervishäireid, kuid veel sagedamini on nad uute haiguste tekkimise soo- dustajaks.

3) Põhjustab haigus surma, siis räägitakse haiguse surmlõppe- misest. Sureb haiguse tagajärjel ainult mõni kehaosa, seejuures aga muu osa organismist jääb ellu, siis on tegemist kohaliku kudede surma ehk kərbusega.

Vastavalt surma otsesele põhjusele tehakse vahet südame- ja kopsu- surma vahel. a) Südamesurma korral järgneb vastava indiviidi surm südame tegevuse lakkamisest, seejuures jääb veri seisma ning keha- rakkude edasielamine osutub toiteainete puudusel võimatuks. b) Kopsu-

surma ehk lämbumissurma puhul on surma põhjuseks kopsude tegevuse ehk hingamise lakkamine, mille tagajärjel organism ei saa enam hapnikku. Viimase juurdevool on aga tingimata tarvilik elutoimuste jätkamiseks.

Toimub südame või kopsude tegevuse järsk lakkamine, siis järgneb sellest ka järsk ehk äkiline surm. Jääb aga südame või kopsude tegevus pikkamööda seisma, siis on surma toimetulek ka pikaldane. Pikaldast suremisjärku nimetatakse surmaheitluseks ehk agooniaks.

Põletik.

Põletik on haiguslikkude toimuste kogu, mis tekib organismi reaktsioonina temasse tunginud kahjulikkude mõjustuste, näit. mõningate keemiliste ainete, võõrkehade, enamiku parasiitide, liiga kõrge või madala temperatuuri, teatavat liiki valguskiirte, eriti aga haigusttekitavate pisikute või nende mürkide vastu. Põletikku iseloomustavad juba vanast ajast tuntud viis peatunnust ja nimelt: 1) punetus, 2) paistetuse ehk põletikuline turse, 3) kuumus, 4) valu ja 5) häiritud talitlus. Loendatud tunnused esinevad väiksemal või suuremal määral kõigis põletikus olevais kehaosades.

Tehakse vahet ägedate, alaägedate ja pikaldaste põletikkude vahel.

Ägedate põletikkude puhul on enamasti kõik ülalmainitud põletiku peatunnused hästi välja kujunenud. Satuvad põletikutekitajad mõnda kehaossa, siis kahjustavad nad vastavaid kudesid, selle tagajärjel omakorda laienevad seal veresooned ja viimastesse voolab suuremal hulgal verd. Veresoonte laienemine ja tugev täitumine verrega põhjustabki põletikus oleva kehaosa punetust ja tavalisest soojemaks või kuumemaks muutumist. Ka veresoonte seinad saavad põletikutekitajatest kahjustatud, seepärast hakkavad nad läbi laskma suuremal määral verevedelikku, mis valgub ümbritsevasse kudedesse ja põhjustab kudede turset ehk paistetust.

Paistetunud koed rõhuvad aga neis asetsevatele närvidele ja seetõttu tekib valu põletikus olevas kehaosas. Põletikutekitajate kahjustused, paistetuse ja valu häirivad omakorda vastava kehaosa talitlust, näit. liigeste- või lihastepõletikkude korral on liikumine vähem või rohkem takistatud, sooltepõletikkude puhul on seedimisprotsess suurel määral häiritud jne.

Paistetust omalt poolt suurendab veel vere valgeliblede väljaränne ehk emigratsioon. Nimelt koguneb põletiku puhul laienu-
nud veresoontesse rohkel arvul valgeliblesid, mis organismi kaitsejatena
astuvad võitlusse põletikutekitajatega. Oma ülesande täitmiseks rända-
vad valgelibled veresoontest välja ja tungivad põletikutekitajate lähe-
dasse ümbrusse, et neid siis kas õgimisega hävitada või muul teel orga-
nismile kahjutuks teha. Seejuures hävib tavaliselt ka rohkesti valgelible-
sid ja seda rohkem, mida raskem on põletik. Mädapõletiku puhul väljub
veresoontest eriti rohkesti valgeliblesid.

Kõike seda, mis põletiku puhul veresoonte valendikust väljub ümbri-
ritsevatesse kudedesse, erifi aga väljuvaid vedelaid osiseid nimetatakse
väljahigistiseks ehk ekssudatsiooniks ehk põletikunõreks.

Vastavalt sellele, missugused osised väljahigistises ülekaalus on,
jaotatakse ägedaid põletikke järgmiselt:

1) Verine ehk verevalumiline ehk hemorraagiline
põletik. Kui põletiku puhul on veresoonte seinad tugevasti kahjusta-
tud, siis võib muu väljahigistise kõrval passiivselt pääseda põletikus ole-
vatesse kudedesse või limanahkadele ka rohkesti verepunaliblesid, ning
säärast põletikku nimetataksegi veriseks põletikuks. Punalibled ei oma
aga mingit võimet võitluseks põletikutekitajatega, seepärast on tegemist
asjatu verekaotusega. Verine põletik on kõige ägedam põletik ja et temaga
käib kaasas tugev kudede kahjustus ning verekaotus, seetõttu on ta ka
üks raskemaid põletikuvorme.

2) Katarraalne põletik ehk katarr esineb limaskesta-
des ning seejuures eraldub limaskestadele rohkesti verevedelikku ja väik-
semal või suuremal määral näärmete lima.

3) Vadakuline ehk seroosne põletik. Selle põletiku kor-
ral väljub veresoontest rohkesti verevedelikku ning see koguneb vasta-
vasse loomulikku kehaõnde, nagu rinna- ja kõhuõnde, südame-
pauna jne.

4) Verekiudnikuline ehk fibrinoosne ehk krupoosne
põletik. Selle põletiku puhul eraldub veresoontest väljuvast verelee-
mest rohkesti verekiudnikku, mis hüübides katab õhema või paksema
kihina ehk katuna põletikulisi pindu, nagu soolte limaskesta, rinna- ja
kõhukelmet jt.

5) Difteroidne põletik. Ka selle põletiku korral eraldub
veresoontest väljunud vereleemest väiksemal või suuremal määral vere-
kiudnikku ja see ladestub kas põletikus olevatesse kudedesse või limas-

kestadesse. Kuid koos verekiudniku ladestusega esineb ka pindmiste kudede kärbus, mis põhjustab limaskestadele koorikute tekkimist.

6) Mädapõletik ehk purulentne põletik on iseloomustatud selle poolest, et põletikus olevatesse kudedesse väljub veresoontest eriti rohkesti valgeliblesid, milledest suur hulk hävib (rasvväärastub ja kärbus), moodustades mäda peamise osise.

Piiratud mädakogumit kudedes nimetatakse mädanikuks ehk abstsessiks. Laialdast hajusat ehk difuusset mädapõletikku kutsutakse flegmooniks.

7) Roisuline ehk ihhoroosne ehk putriidne põletik esineb siis, kui põletikus olevas koes, eriti aga väljahigistises on tekkinud roiskumine sinna sattunud roisupisikute toimel.

Alaägedate ehk subakuutsete põletikkude puhul esineb üheaegselt nii ägeda kui ka pikaldase põletiku tunnuseid. Alaägedaid põletikke jaotatakse alarühmadesse, samuti nagu ägedaid ja pikaldasi põletikke, arvestades seejuures eeskätt väljahigistise koostist.

Pikaldased ehk kroonilised põletikud on iseloomustatud sidekoerakkude paljunemisega ehk vohamisega. Sidekude on põletiku põhjuste suhtes vastupidavamaid kudesid, seepärast vohabki pikaldaste põletikkude korral põletikukolletesidekude, mis takistab põletiku põhjustajate edasitungimist organismi ja sagedasti suudab panna piiri põletiku süvenemisele. Ägedate põletikkude puhul on esiplaanil põletiku peatunnustest punetus, paistetis, kuumus ja valu, kuid pikaldaste põletikkude puhul on need tunnused enamasti märksa nõrgemalt välja kujunenud. Ka pikaldased põletikud jaotatakse vastavalt väljahigistisele nii nagu ägedad põletikud, kaasa arvamata verine põletik, mis esineb tavaliselt ainult ägedal kujul. Küll võib aga mõni pikaldane põletik ühel või teisel põhjusel ägestuda, nii et pikaldase põletiku tunnuste kõrval võivad esineda ka verise põletiku tunnused.

Kui pikaldase põletiku korral sidekoerakud eriti tugevasti vohavad, siis nimetatakse säärast põletikku vohanguliseks ehk produktiivseks ehk proliferatiivseks. Kasvavad elundite või kehaosade vabad pinnad põletikulisest sidekoe vohamisest üksteisega kokku, siis räägitakse liitepõletikust ehk adhesiivsest põletikust.

Pikaldases põletikus olevad elundid või kehaosad sidekoestuvad väiksemal või suuremal määral jäädavalt. Kui põletikuline sidekude armistub ja selle tagajärjel kootub, siis toimub vastavate elundite või kehaosade kortsumine, — nii tekivad näit. kortsmaks ja kortsnäärud.

Spetsiifiliseks põletikuks nimetatakse säärast põletikku, mille puhul arenevad tüüpilised, teatavaile põletikutekitajale omapäraseid muutused, nagu tuberkuloosi, brutselloosi, kiirik- ja kobarseentõve jne. korral.

Ägedad põletikud tekivad kas vastavate põhjuste tagajärjel iseseisvalt või arenevad muude haiguslike seisundite korral kaasnähtudena. Pikaldased põletikud arenevad sagedasti ägedatest põletikkudest, eriti kui vastavad põletiku põhjused jäävad püsima pikemaks ajaks. Mõnede põhjuste tagajärjel tekib algusest peale pikaldane põletik. Alaägedad põletikud esinevad harva iseseisvalt, nad on kas ägedate põletikkude lõppjärguks või pikaldasteks põletikkudeks üleminemise järguks.

Ägedad põletikud vältavad mõnest päevast 2—3 nädalani. Alaägedate põletikkude vältus on umbes 3—6 nädalat. Pikaldased põletikud võivad vältada kuid ja aastaid.

Eriti haavade kaudu võib kergesti tekkida põletik. Et vältida haava põletikku ja roiskkärbust, mis omakorda võivad tekitada veremürgistust või mädaveresust, tuleb haavu ravida nii, et algaks haava kiire paranemine ja et haigusetekitajatel ei oleks võimalik sügavamale organismi tungida. Põletikus olev kehaosa vajab soojust, mis soodustab valgeliblede ja teiste keharakkude võitlust haigusetekitajatega, seepärast on põletikus olevale kehaosale soojendava kompressi asetamine enamasti soovitatav. Põletiku kiiremaks paranemiseks on vaja põletikulist kehaosa hoida võimalikult rahus, mis suurel määral väldib ka mädaveresuse ja veremürgistuse ohtu.

Põletikud, enamasti küll ainult ägedad põletikud, võivad lõppeda täieliku tervistumisega. Alaägedate ja pikaldaste põletikkude korral teki- vad kudedes puuded, mis paranemisel täituvad sidekoega, nagu haava- degi kinnikasvamisel. Ägedad, alaägedad kui ka pikaldased põletikud võivad sagedasti kahjustada kehaosi ja elundeid seevõrra, et nende taga- järjel järgneb organismi surm.

Palavik.

Palavik on organismi reaktsioon, mille puhul kehasoojus tõuseb loomulikest piirest kõrgemale kehasoojuse reguleerimiskeskuse ärrituse taga- järjel. Palavik pole iseseisev haigus, vaid ainult haigusnäht, mis esineb paljude haiguste, eriti aga nakkushaiguste korral.

Vastavalt palaviku põhjustele jaotatakse palavikud nakkuslikeks ja aseptilisteks.

Nakkusliku palaviku põhjustajaks on haigusttekitavad pisikud ja nende toksiinid ehk pisikumürgid. On verre sattunud pisikud

või nende mürgid, siis tekib enamasti ühe esimese haigustunnusena palavik. Nakkuslik palavik on sagedamaid palavikke.

Aseptilise ehk mittenakkusliku palaviku rühma kuuluvad kõik palavikud, mis tekivad ilma, et seejuures pisikud või nende mürgid tegevad oleksid. Aseptiline palavik võib esineda organismis tekkinud lammutussaaduste verre imendumisel. Nii näit. esineb ajutine palavik seesmiste verejooksude ja aseptiliste haavade paranemise tagajärjel. Peale selle võib aseptiline palavik tekkida ärritusest (närviline palavik), eriti kui ärritusolukord vältab pikemat aega. Samuti võib aseptiline palavik tekkida, kui süstitakse veenisisesi, nahaalusi või lihastesisesi liigivõõraid (teistelt loomaliikidelt pärinevaid) valkaineid, näit. verd, vere-seerumit jt. Ka mõned mürgid põhjustavad aseptilist palavikku.

Vältusele vastavalt jaotatakse palavikke järgmiselt:

- 1) Üürike palavik — vältab mõni tund või mõni päev.
- 2) Püsiv palavik — esineb vahetpidamatult nädal või rohkem aega.
- 3) Vahelduv palavik — on iseloomustatud palavikuvabade vahejarkudega, mis võivad vältada 1—3 päeva.
- 4) Taastuv palavik — palavik kordub mõne päeva pärast.
- 5) Randlev palavik — on iseloomustatud suurte hommikuste ja öhtuste kõikumistega.

Et saada haige palaviku kohta selgemat ülevaadet, selleks märgitakse kehasoojuse kraadiandmed ruudulisele paberile ja nende ühendamisest joonega saadakse kehasoojuse- ehk palavikukõver.

Palaviku korral üldiselt, eriti aga pideva palaviku puhul eristatakse kolme järku: tõusujärk, harijärk ja vaibejärk.

Tõusujärk on algjärk, kus palavik tõuseb veel kord-korralt kõrgemale. Selles järgus esineb haigel paljude haiguste korral külmavärinaid ja seda tugevamini, mida kiiremini palavik tõuseb. Peale selle on haige roidunud, hingamine ja pulss kiirenevad, esinevad isutus ja janu, nahk on ebaühtlase soojusega, näit. veistel on ninapeegel ja koertel ninaots kuum, jalad aga seevastu külmad jne.

Harijärk on palaviku keskjärk, kus palavik püsib teatud kõrgusel. Selles järgus esinevad haigel pulsi ja hingamise kiirenemine, isutus, roidumus, janu, nahk on kuiv ja kuum. Kõrge palaviku korral esineb selles järgus veel üldine nõrkus, meeltesegasus jne.

Vaibejärk on palaviku lõppjärguks, kus kehasoojus langeb tagasi loomulikesse piiresse. Kui palavik langeb järsku, siis räägitakse järsk-

vaibust ehk kriisist. Langeb aga palavik pikkamööda, siis nimetakse seda langvaibuks ehk lüüsisks.

Palaviku ajal on organismi talitlused enam-vähem häiritud. See avaldub kõigis neis haigusnähtudes, mis esinevad palaviku tõusu- ja harijärjus. Seoses palavikuga suureneb ka ainevahetus ja et isutuse tõttu on toiteainete juurdevool tunduvalt vähenenud või hoopis lakanud, siis organism kõhneb, eriti aga neil juhtudel, kui palavik vältab pikka aega.

Nagu öeldust selgub, kannatab organism küll palaviku tagajärjel, kuid siiski on palavik ka mitmeti kasulikuks toimuseks võitluses organismi tunginud pisikute ja nende mürkidega. Nimelt soodustab palavik vastukehade tekkimist ja suurendab valgeliblede ning teiste keharakkude võitlusvõimet pisikute ja nende mürkide vastu jne.

A-

31 818

83 914

